

В. С. Гербут

к.ю.н., доцент

кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету

ФІЛОСОФСЬКІ ТА ЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ ЩОДО ПРАВА НА СМЕРТЬ

У статті досліджено еволюцію філософських, етичних і правових підходів до права на смерть у ретроспективному ключі – від античності до сучасності. Розглядаються зміни в суспільному сприйнятті самогубства, еутаназії та лікарської допомоги при вмиранні крізь призму історичних етапів і ключових ідей, що впливали на розвиток цих уявлень. Особливу увагу приділено концепції природного права та її трансформації під впливом релігії, зокрема християнської доктрини, яка довгий час вважала життя священним і непорушним даром, а будь-яке втручання в процес вмирання – гріховним актом.

У роботі проаналізовано, як у період Відродження та Просвітництва почали формуватися нові етичні орієнтири, що ґрунтувались на ідеях автономії, раціоналізму та людської гідності. Значна увага надана євгенічному руху ХХ століття, який радикально змінив уявлення про цінність життя, зокрема в контексті медичної етики, а також вплинув на зловживання еутаназією в тоталітарних режимах. У другій половині ХХ століття, на хвилі розвитку прав людини, почала переосмислюватись ідея права на смерть як продовження права на самовизначення особистості.

Окремо розглядається вплив медичної практики, зокрема паліативної допомоги, на зміну парадигми ставлення до смерті, а також роль міжнародного права у формуванні сучасних підходів до дозволених еутаназії та асистованого самогубства. Автор підкреслює, що питання права на смерть залишається морально неоднозначним і відкритим до інтерпретацій, але водночас поступово інтегрується в юридичні та медичні системи як важливий інструмент захисту гідності особи.

Ключові слова: право на смерть, еутаназія, самогубство, природне право, автономія, християнська етика, філософія права.

Постановка проблеми. Упродовж історії людства право на смерть викликало суперечливі оцінки з боку філософії, етики, релігії та права. Питання про допустимість самогубства, еутаназії чи лікарської допомоги при завершенні життя зачіпає фундаментальні цінності – автономію особи, гідність, священність життя, моральний обов'язок лікаря, межі державного втручання та релігійні доктрини. У сучасному світі, де постійно розвиваються медичні технології, права людини і юридичні механізми захисту особистої свободи, виникає нагальна потреба переосмислення природи права на смерть як морально-правової категорії. Однак його правовий статус, етичні межі й філософське обґрунтування залишаються невизначеними та контроверсійними. Саме

тому необхідним є глибокий міждисциплінарний аналіз історичних витоків цього права, змін у ставленні до нього у різні епохи, а також його сучасного значення в контексті автономії особи та гуманного підходу до завершення життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти правового регулювання питання права на смерть, еутаназії та асистованого самогубства досліджували Е. Sgreccia, Р. Horn, С. Paterson, D. Callahan, N. Gorsuch, J. Keown, P. Manning, D. Walsh, J.-M. Trange, M. Manning, S. Davidson. Їхні роботи аналізують етичні та правові підходи до цієї теми, зокрема щодо медичної допомоги в кінці життя, теоретичних засад еутаназії та відмінностей у правових системах різних країн. Зокрема, Horn (2013) порівнює

практики Франції та Німеччини щодо евтаназії, а Paterson (2008) розглядає асистоване самогубство як моральну та правову дилему. Gorsuch (2006) акцентує на суперечностях між правами пацієнта та медичними нормами. Релігійні аспекти цієї теми аналізує Congregazione per la Dottrina della Fede (1980), визначаючи евтаназію як неприпустимий акт згідно з християнськими нормами. Медичні аспекти евтаназії розглядаються в роботах Walsh et al. (2009), що висвітлюють питання паліативної допомоги та її вплив на суспільні уявлення про право на смерть.

Постановка задачі. Незважаючи на обсяг досліджень, залишається потреба в подальшому вивченні етичних, юридичних і медичних аспектів цього питання в контексті сучасних правових систем та культурних змін, що і являється метою даної наукової роботи.

Виклад основного матеріалу. Сучасне розуміння права на смерть значною мірою спирається на давні, ще до-сократівські уявлення про природне право та свободу самовизначення особи. Проте, якщо говорити про конкретні способи реалізації цього права – зокрема, добровільну пасивну евтаназію, самогубство або лікарську асистенцію при ньому – дослідження варто зосереджувати на джерелах останніх трьох століть. Цікаво, що класичні грецька та латинська мови спочатку не містили термінів, які б відповідали сучасним поняттям «евтаназія» чи «суїцид». У грецькому розумінні «евтаназія» означала «добру смерть» або «смерть з гідністю», тоді як латинське «suicidium» буквально перекладається як «вбивство себе». Одне з перших згадувань евтаназії знаходимо у Светонія Транквіла в його «Житті дванадцяти цезарів», де смерть імператора Августа описується як «швидка й безболісна, на руках його дружини» [1, с. 320].

У стародавній Греції смерть сприймалась як природна межа життя, і вихід за цю межу без потреби вважався зухвальством, що могло накликати гнів богів. Попри це, багато грецьких лікарів дотримувалися думки, що полегшити страждання невиліковно хворого – моральний обов'язок. Навіть Гіппократ, попри приписану йому

клятву, закликав не лікувати тих, кого «перемогла хвороба», визнаючи безсилля медицини в окремих випадках. Його позиція, по суті, відкривала шлях до пасивної евтаназії як прояву милосердя [2, с. 363].

Характерна для XX–XXI століть дискусійність і суперечливість навколо евтаназії та асистованого самогубства контрастує з більш толерантним ставленням до цих явищ у стародавніх культурах. І греки, і римляни визнавали моральне та юридичне підґрунтя природного права, включно з правом особи на самовизначення. Зародки цієї концепції простежуються ще у творах Софокла й Геракліта в V–IV ст. до н.е., де природне право розглядалося як джерело гідності та внутрішньої свободи людини. У трагедії «Трахінянки» Софокл порушує питання правосуддя та справедливості в контексті асистованої смерті, розкриваючи співвідношення між законом і моральною необхідністю [3, с. 165].

Одним із найдавніших правових джерел, які регламентували пасивну евтаназію, вважаються римські «Закони дванадцяти таблиць» (450 р. до н.е.). Зокрема, четверта таблиця дозволяла позбавляти життя новонароджених із серйозними вадами розвитку. Інші документи римського права свідчать про можливість звернення громадян до Сенату з проханням дозволити самогубство – за наявності вагомих підстав та відповідного дозволу.

Моральні аспекти смерті завжди були предметом філософських роздумів. Сенека порівнював право вибору смерті з правом обрати житло чи корабель для подорожі, підкреслюючи, що людина має волю обирати, як завершити свою «мандрівку життям». Епіктет, у свою чергу, говорив: «Якщо в кімнаті трохи диму – я залишуся; якщо диму надто багато – я вийду. Пам'ятайте це – двері завжди відчинені». Такі висловлювання демонструють глибоке філософське осмислення смерті як складової гідного існування, а не виключно як трагедії [4, с. 198].

Одним із найвпливовіших мислителів античного світу, що розвивав концепцію природного права, був Марк Тулій Цицерон – римський філософ, юрист, політик та оратор. У своїх працях він обґрунтову-

вав думку, що всі державні закони повинні відповідати законам природи, і лише тоді вони можуть вважатися справедливими та чинними. Вбивство іншої особи, на його думку, суперечить природному праву. Водночас Ціцерон визнавав, що у виняткових обставинах еутаназія не лише не суперечить цим засадам, а й може бути морально виправданою. Згідно з його баченням, життя є доцільним лише тоді, коли воно узгоджується з принципами природи. Якщо ж ці умови зникають або з великою вірогідністю будуть втрачені, розумним і належним кроком може стати відхід із життя [4, с. 201].

Проте із розпадом Західної Римської імперії у V столітті відбулася кардинальна зміна парадигми – значною мірою під впливом зростання авторитету християнства. Християнське вчення, засноване на визнанні монотеїстичної влади Бога, поступово витіснило уявлення про природне право, замінивши його канонічними нормами та доктриною Церкви. Нове релігійне бачення принесло із собою сувору заборону на вбивство, включаючи самогубство, оскільки людське життя стало вважатися святим даром, належним лише Богові. Еутаназія у будь-якій формі прирівнювалася до гріха самогубства, який не підлягав жодному виправданню [5, с. 23].

До IV століття н.е. ставлення до добровільної смерті ще зберігало певну терпимість, однак із утвердженням християнської етики вона поступово зникла. Самогубство стало вважатися тяжким гріхом, який позбавляє людину можливості покаяння й спасіння. Відповідно, цивільне законодавство почало відображати цю моральну установку: майно самогубців конфісковували, а їхні тіла не дозволяли ховати на кладовищах – іноді їх забивали кілком і залишали в полі, як приклад для інших.

Протягом усього Середньовіччя християнський погляд на смерть домінував у західній культурі, визначаючи також ставлення до медичної практики. Якщо в античному світі лікарі часто утримувалися від лікування безнадійно хворих, у середньовіччі медиків зобов'язували підтримувати життя будь-якою ціною. Лікарні здебільшого діяли при монастирях, а медична допомога ставала невід'ємною

частиною релігійного обряду. Священики, лікарі та родина супроводжували хворого в його останні хвилини, готуючи душу до переходу у вічність. Цей процес включав проведення сакрального ритуалу, який дозволяв людині спокутувати гріхи та померти гідно – згідно з настановами трактатів «Мистецтво помирати» (*Ars Moriendi*, бл. 1415–1450 pp.) [6, с. 114].

Фізичний біль перед смертю інтерпретувався як форма покаяння – спосіб очищення душі перед переходом у вічність. У такій системі цінностей лікар уже не мав ані права, ані моральної змоги втручатися в природний хід смерті. Еутаназія чи асистоване самогубство розглядалися як важкий гріх і були суворо заборонені до самого кінця Середньовіччя.

З початку XV століття, попри підйом інтелектуального розвитку, наукових відкриттів і формування національних держав у Франції, Іспанії та Англії, католицька Церква лише посилила свій вплив. Могло здаватися, що епоха Просвітництва принесе нове, більш раціональне та гуманістичне бачення смерті, однак цього не сталося. Навіть у добу розквіту науки та філософії канонічне вчення про «святість життя» зберігало провідні позиції, визначаючи моральні рамки права, медицини та суспільної думки [7, с. 120].

Період Ренесансу став часом переосмислення схоластичних традицій та поступового переходу до визнання індивідуальних прав людини. Одним із важливих осередків цього інтелектуального руху був Університет Саламанки в Іспанії. Особливої уваги заслуговують праці іспанського філософа і теолога Франческо Суареса, зокрема його фундаментальний твір *De Legibus et de Deo Legislatore*. У ньому Суарес заклав основи нового правового мислення, яке поєднувало природне право з правом на самовизначення. У книзі III цього трактату автор розмірковує, чи має держава право втручатися у суто внутрішні, особисті рішення – зокрема, щодо еутаназії – і доходить висновку, що така сфера є недоступною для державного контролю. Таким чином, наукові ідеї Суареса сприяли трансформації понять автономії та гідності особи в повноцінну правову доктрину [8, с. 11].

Проблема допустимості самогубства також стала предметом уваги видатних мислителів Нового часу, таких як Томас Мор та Френсіс Бекон. Мор, юрист та гуманіст, у своєму знаменитому творі *Утопія* зобразив вигадане королівство, в якому критикував соціальну нерівність та закликав до визволення людини з ярма несправедливого ладу. Хоча *Утопія* відома своїм радикальним гуманізмом, ставлення автора до самогубства залишається неоднозначним і завуальованим. Натомість Бекон, який обіймав посаду лорда-канцлера Англії, зробив вагомий внесок у формування філософських уявлень про милосердну смерть. У своєму творі *De Dignitate et Augmentis Scientiarum* він наголошував на обов'язку лікарів полегшувати страждання невиліковно хворих, ставши одним із перших мислителів, хто відкрито вжив термін «евтаназія» в сучасному контексті.

У XVII столітті вплив християнської доктрини щодо абсолютної заборони самогубства поступово почав слабшати. Англіканські священнослужителі Роберт Бертон (*Анатомія меланхолії*) та Джон Донн (*Biathanatos*) поставили під сумнів усталене уявлення про самогубство як однозначний гріх. Хоча їхні погляди викликали серйозну опозицію в академічному середовищі, саме в цей час кількість самогубств почала помітно зростати, що свідчило про зміну суспільного клімату [9, с. 1493].

Поступово поняття евтаназії почало асоціюватися з медичним втручанням, спрямованим на полегшення страждань пацієнтів, що перебувають на порозі смерті. Філософи, серед яких Бекон, Монтень та Донн, виступали за гуманне ставлення до невиліковно хворих і визнавали право на милосердне припинення страждань. Бекон навіть пропонував включити в обов'язки лікаря допомогу в досягненні «справедливого та легкого переходу» до смерті [10, с. 65].

XVIII століття, відоме як «ера розуму», відзначалося послабленням релігійного впливу на моральні судження, зростанням скептицизму й секуляризації. У філософських дебатах навколо самогубства почали домінувати атеїстичні та раціональні аргументи, тоді як релігійні засте-

реження втрачали силу. Частина мислителів знаходила спосіб поєднувати моральне засудження самогубства з його розумінням як особистого й гуманного акту. Саме така двозначна позиція почала поступово переважати. У медицині дедалі більше уваги приділялося полегшенню страждань невиліковно хворих, що сприяло трансформації традиційного підходу: замість запобігання смерті акцент змістився на забезпечення максимально природного і гідного відходу з життя [11, с. 164].

Однак наприкінці XIX століття відбулася ще одна зміна парадигми: увага зосередилася вже не стільки на процесі смерті, скільки на самому акті досягнення смерті. Евтаназія почала розглядатися як «вбивство з милосердя» – тобто свідоме припинення життя іншої особи задля звільнення її від страждань. Поступово співчуття до вмираючого як підґрунтя для його вибору було витіснене ідеєю про моральне право іншої особи (зокрема лікаря) вчинити акт припинення життя з гуманістичних міркувань [12, с. 210].

Деякі прихильники такої концепції почали стверджувати, що лікар не просто має зобов'язання полегшити страждання, а й повинен активно втрутитися для надання швидкої та безболісної смерті тим, хто перебуває в безвихідному стані. Незважаючи на те, що страх перед кримінальним переслідуванням гальмував широке прийняття цієї ідеї, ототожнення евтаназії з актом умисного вбивства завдало серйозної шкоди. Таке викривлення розмило межу між «правом померти» і «правом бути вбитим», що поставило під сумнів саму суть концепції милосердної смерті як форми особистого вибору [12, с. 211].

Паралельно з філософськими та юридичними суперечками розпочався науковий аналіз явища самогубства. У XIX столітті самогубство дедалі більше сприймалося не як злочин, а як об'єкт психологічного та соціального дослідження. Французький психіатр Жан-Етьєн Домінік Ескіроль у 1838 році стверджував, що самогубство є наслідком психічного захворювання. Це стало важливим кроком у декриміналізації цього явища. Найґрунтовніше дослідження теми здійснив фран-

цузький соціолог Еміль Дюркгейм, який у своїй праці *Самогубство* (1897) виділив три типи суїциду – егоїстичний, альтруїстичний та аномічний – і зробив висновок, що мотиви самогубства мають соціальну природу та залежать від рівня інтеграції особи в суспільство. Зі свого боку, Зигмунд Фрейд розвинув психоаналітичну теорію інстинкту смерті, розглядаючи самогубство як прояв внутрішньої боротьби між життєвими та деструктивними імпульсами. Екзистенційні філософи додали до цієї дискусії ідею про свободу особи як передбачення можливості самогубства як остаточного акту самовизначення [13, с. 270].

Ці підходи змінили уявлення про суїцид – тепер він розглядався передусім як соціальне й медичне явище, а не як гріх чи злочин. Промислова революція сприяла урбанізації, ізоляції особистості та зміні традиційної моделі сім'ї, що також стало чинником зростання кількості самогубств. Попри досягнення у сфері психічного здоров'я, на кінець XIX століття суїцид усе ще залишався кримінальним злочином у багатьох європейських країнах.

У XIX столітті підхід до розуміння самогубства кардинально змінився: його почали вивчати переважно крізь психологічну та соціологічну призму, на противагу традиційним релігійним чи кримінально-правовим інтерпретаціям. Поширення випадків самогубств у період Промислової революції спонукало науковців аналізувати соціальні умови, що їх зумовлювали, та впроваджувати статистичні методи дослідження. Соціальні науки кінця століття, зокрема дарвінізм, кинули виклик традиційній іудео-християнській системі морально-етичних координат, зруйнувавши вплив школи природничого богослов'я. Теорія природного добору – як основа біологічного розвитку – дозволила деяким постдарвіністським вченим обґрунтовувати допустимість самогубства як логічного вибору в умовах страждання або невиліковної хвороби. Сам Чарльз Дарвін вважав, що діяльність інституцій – таких як притулки, лікарні, благодійні організації – штучно перешкоджає природному добору, зберігаючи життя тих, хто інакше не зміг би вижити [14, с. 500].

На початку XX століття ідеї євгеніки

набули поширення, особливо у США, де вони активно підтримувалися приватним фінансуванням освітніх, наукових та законодавчих ініціатив. Саме серед євгеніків почали з'являтися перші голоси на підтримку евтаназії – як логічного продовження їхніх переконань у біологічній доцільності. Євгенічний рух, разом із розчаруванням в індустріалізації, ідеями соціального дарвінізму, прогресивізмом, розвитком медицини та появою знеболювальних засобів, призвели до відкритих дебатів про допустимість евтаназії. У цей період формується класифікація евтаназії за різними ознаками – на активну й пасивну, добровільну та недобровільну.

До масових вбивств у період нацизму концепція «расової гігієни», підтримувана німецькими лікарями й науковцями, становила крайній прояв євгеніки. Після Першої світової війни, на тлі демографічних втрат і економічної кризи, держава Німеччина почала ставити інтереси «нації» вище за інтереси індивідуума. Під критичним «громадського здоров'я» расова гігієна була легітимізована як форма профілактичної медицини. Це виправдовувало запобігання розмноженню так званих «неповноцінних» осіб і врешті стало ідеологічною основою для політики масового знищення людей похилого віку, хворих, інвалідів та етнічних меншин. Цей процес спирався також на співпрацю та обмін досвідом між американськими і німецькими євгеніками. Призначення Гітлера канцлером у 1933 році стало точкою неповернення: євгеніка та евтаназія були офіційно включені до нацистського апарату примусового «очищення» суспільства [15, с. 125].

Однак після жакхливих подій Другої світової війни і краху нацистської ідеології вектор змінився. У другій половині XX століття домінуючими стали ідеї про права людини, автономію особистості та повагу до гідності кожного. Це був період глибоких перетворень у філософії, праві та медицині. Активно переглядалися морально-правові уявлення щодо гендеру, расової рівності, сексуальності, тілесної автономії та медичних рішень. У цьому руслі й право на смерть почало розглядатися не як прояв злочину чи гріха, а як вияв

людської гідності, вибору та свободи. Універсальний дискурс про сенс життя поступово охопив не лише його початок, а й завершення. Право жінки на переривання вагітності та право невиліковно хворих на гідну смерть стали ключовими темами публічних філософських, етичних і юридичних дебатів.

У 1957 році Ватикан зробив важливий крок: пасивна евтаназія була визнана допустимою, якщо йдеться про свідоме припинення підтримуючих заходів (наприклад, відключення від апаратів штучного дихання), коли смерть неминуча. Це положення, як зазначено в дослідженні Томаса Р. Коула *A Merciful End*, стало моральним компромісом між захистом святості життя і визнанням права людини на припинення страждань. Відтоді в національному та міжнародному праві з'явилися правові норми, що дозволяють у чітко визначених умовах здійснювати пасивну або активну евтаназію, асистоване самогубство та самогубство з участю лікаря [8, с. 10].

Висновки. Отже, питання евтаназії й надалі залишається складним, контроверсійним і відкритим для інтерпретацій у філософії, етиці, праві та медицині. Противники посиляються на моральну небезпеку зловживань та порушення меж дозволеного, прихильники – на принцип поваги до автономії та гідності особи. Та беззаперечним є факт: право на смерть, як продовження права на самовизначення, дедалі більше закріплюється в правових системах, стаючи не лише предметом дискусій, а й інструментом захисту людської гідності у сфері охорони здоров'я та фундаментальних свобод.

Список використаних джерел:

1. Congregazione per la Dottrina della Fede, Dichiarazione sull'eutanasia. Iura et Bona, cit., I: AAS 1980; 72: 545; Catechismo della Chiesa Cattolica, nm. 2281, P.320-321
2. Sgreccia E., Vegetative state and brain death: Philosophical and ethical issues from a personalistic view. *Neuro Rehabilitation* 2004;19(4), P. 361-366
3. Strange J-M (2000). Death and dying: Old themes and new directions. *Journal of Contemporary History*, 35(3):p. 496.
4. Horn R. (2013). Euthanasia and end-of-life practices in France and Germany. A comparative study. *Med Health Care and Philos*, 16: P. 197–209.
5. Paterson C. (2008). *Assisted Suicide and Euthanasia*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited. P. 22-29
6. Walsh D, Caraceni AT, Fainsinger R, Foley K, Glare P, Goh C, et al. *Palliative medicine*. 1st ed. Canada: Saunders; 2009. Chapter 22, Euthanasia and physician-assisted suicide; P. 110-115.
7. Callahan, D., & White, M. (1996). The legalization of physician-assisted suicide: creating a regulatory Potemkin village. *U. Rich. L. Rev.*, 30, 1. P. 116-127
8. Nwoye, L. (2018). A Critique of Hume's Ethical Empiricism: Towards Addressing Ethical Dilemmas in Making Moral Choices. *GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis*, 1(2), P. 9-14.
9. Askitopoulou, H., & Vgontzas, A. N. (2018). The relevance of the Hippocratic Oath to the ethical and moral values of contemporary medicine. Part II: interpretation of the Hippocratic Oath—today's perspective. In *European Spine Journal* (Vol. 27, Issue 7, pp. 1491–1500). <https://doi.org/10.1007/s00586-018-5615-z>
10. Davidson, S. *Before We Say Goodbye*. Auckland, New Zealand: Cape Catley, Ltd., 2009. 331p.
11. Gorsuch, N.M. *The Future of Assisted Suicide and Euthanasia*. Princeton, NJ.: Princeton University Press, 2006. P. 158-166
12. Manning, M. *Euthanasia and Physician-Assisted Suicide; Killing or Caring?* New York, N.Y.: Paulist Press, 1998. P. 209-215
13. Norval D, Gwyther E. Ethical decisions in end-of-life care. *CME*. 2003 May;21(5): P. 267-275.
14. Patterson R, George K. Euthanasia and assisted suicide: A liberal approach versus the traditional moral view. *J Law Med*. 2005 May;12(4): P. 494-510
15. Keown J. (2004). *Euthanasia, Ethics and Public Policy*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 119-128

Herbut V. S. Philosophical and ethical perspectives on the right to die

The article examines the evolution of philosophical, ethical, and legal approaches to the right to die from antiquity to the present. The changes in society's perception of suicide, euthanasia, and medical assistance in dying are analyzed through the lens of historical periods and key ideas that influenced the development of these concepts. Particular attention

is given to the concept of natural law and its transformation under the influence of religion, particularly Christian doctrine, which for a long time considered life sacred and inviolable, and any intervention in the dying process as a sinful act.

The work analyzes how, during the Renaissance and the Enlightenment, new ethical guidelines based on the ideas of autonomy, rationalism, and human dignity began to form. Significant attention is given to the eugenics movement of the 20th century, which radically changed the perception of the value of life, particularly in the context of medical ethics, and also influenced the misuse of euthanasia in totalitarian regimes. In the second half of the 20th century, alongside the development of human rights, the idea of the right to die as an extension of the right to self-determination began to be rethought.

The article separately considers the impact of medical practice, particularly palliative care, on changing the paradigm of attitudes toward death, as well as the role of international law in shaping contemporary approaches to the permissibility of euthanasia and assisted suicide. The author emphasizes that the issue of the right to die remains morally ambiguous and open to interpretation, yet gradually integrates into legal and medical systems as an important tool for protecting the dignity of the individual.

Key words: *right to die, euthanasia, suicide, natural law, autonomy, Christian ethics, philosophy of law.*